

ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНЫЕ МЕТАФОРЫ У СУЧАСНЫМ БЕЛАРУСКИМ ДЫСКУРСЕ

А. С. Васілеўская

*Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя Максіма Танка,
вул. Савецкая, 18, 220030, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь, wasilewska@bspu.by*

У артыкуле разглядаюцца традыцыйныя і інавацыйныя мадэлі ўтварэння экзістэнцыяльных метафар, характэрных для беларускай мастацкай і публіцыстычнай літаратуры ХХІ ст. Аўтар артыкула аналізуе назоўнікі і дзеясловы, якія раней не ўжываліся з пераносным значэннем у беларускай літаратурнай мове. На падставе праведзенага аналізу выяўляюцца асноўныя матывы пры апісанні жыцця ў сучасным беларускім дыскурсе.

Ключавыя словы: экзістэнцыяльныя метафары; фрэйм; канцэптуальныя метафары; сучасны беларускі дыкурс.

EXISTENTIAL METAPHORS IN MODERN BELARUSIAN DISCOURSE

A. S. Vasilevskaya

*Maxim Tank Belarusian State Pedagogical University,
Soviet St., 18, 220030, г. Minsk, Republic of Belarus, wasilewska@bspu.by*

The article examines traditional and innovative models of creating existential metaphors, characteristic of Belarusian fiction and non-fiction literature of the 21st century. The author of the article analyzes nouns and verbs that were not previously used figuratively in the Belarusian literary language. Based on the analysis, the main motives for describing life in modern Belarusian discourse are revealed.

Keywords: existential metaphors; frame; conceptual metaphors; contemporary Belarusian discourse.

Паводле семантычнай характарыстыкі да экзістэнцыяльных адносяцца метафары, «арыентаваныя на выяўленне разнастайных аспектаў быцця чалавека, яго дзейнасці, асаблівасцей успрымання, разумення і ацэньвання асобай жыцця і навакольнай рэчаіснасці» [1, с. 72].

Падобныя метафары не раз становіліся аб'ектам увагі лінгвістаў. Апісанне разнастайных мадэляў субстантыўных экзістэнцыяльных метафар у беларускім дыскурсе знаходзім у манаграфіі В. Д. Старычонка «Метафара ў беларускай мове» [1], дзе аўтар вылучае найбольш

прадуктыўныя мадэлі метафарычных пераносаў, апісвае іх вобразна-выяўленчую вартасць. Даследаванне В. Д. Старычонка заснавана на мастацкіх і публіцыстычных творах XIX–XXI стст. Нам цікава было выявіць, наколькі змяніліся падыходы да апісання і ацэнкі жыцця ў сучасным беларускім мастацкім і публіцыстычным дыскурсе. Адказ на гэтае пытанне мы знойдзем, прааналізаваўшы назоўнікі і дзеясловы, якія раней не ўжываліся з пераносным значэннем у беларускай літаратурнай мове.

Мы паспрабуем пабудаваць фрэймавую мадэль апісання жыцця праз метафарычнае ўжыванне слоў. Фрэйм уяўляе сабой фрагмент найўнай моўнай карціны свету [2, с. 195], які структурыруе веды пра тыпізаваную, стэрэатыпную сітуацыю і элементы якога іерархічна ўзаемадзеінічаюць паміж сабой [3, с. 238]. «Фрэйм можна ўявіць у выглядзе двухузроўневай структуры, вяршыню якой складаюць адзінкі, найбольш характэрныя для дадзенага ўзроўню. Другі ўзровень запоўнены магчымымі адзінкамі, якія могуць вар’іравацца ў структуры фрэйма ў залежнасці ад сітуацыі» [4, с. 27].

Калі гаварыць пра фрэйм «Жыццё чалавека», то, на наш погляд, першы яго ўзровень будучь складаць метафары, якія можна назваць канцэптуальнымі. Канцэптуальныя метафарычныя мадэлі, па меркаванні Н. А. Кузьміной, заснаваны на архетыпах – абагульненні бясконцых тыповых вопытаў пакаленняў [2, с. 193]. Архетып указвае накірунак пошуку моўных форм, акрэслівае тую семантычную сферу, з якой выбіраюцца лексічныя адзінкі для перадачы пэўных сэнсаў [2, с. 196]. У выніку старажытных метафарычных формул набываюць новае гучанне і яркія выяўленчыя магчымасці.

Такой канцэптуальнай метафарай з’яўляецца мадэль **жыццё** → **рух**. Традыцыйна гэтая мадль рэалізуецца праз супастаўленне жыцця з рознымі транспартнымі сродкамі: **воз**, **цягнік**, **поезд**, **лакаматыў**, **экспрэс** і інш. [1, с. 75]. У сучасным мастацкім і публіцыстычным дыскурсе гэтая мадэль набывае новае гучанне праз метафарызацыю назоўнікаў **віраж** ‘паварот самалёта, карабля з крэнам або паварот па крывой аўтамашыны, веласіпеда і пад.’: *На якім ні былі б мы жыцця **віражы*** (Г. Загурская); *Будучы аўтсайдар, якога жыццё будзе валачы за каршэнь ды даваць выспятка на **віражах*** (К. Травень); **грабок** ‘захоп вады рукой пры плаванні або вяслом пры веславанні’: *Шлях туды, разумею, далёкі – і ўжо з кожным **грабком** адчуваю, што і поўдзень жыццёвы высока, і плыву я – нібы адплываю...* (А. Зэкаў); дзеясловаў **веславаць** ‘грабці вёсламі’: *Адзін **веславаў** ці параю – 3 другою сваёй паловаю Без розніцы там, за хмарамі, Дзе ўсё незнаёма-новае* (М. Шабовіч); **вандраваць** ‘падарожнічаць, рабіць падарожжа’: *Нястомна **вандруе** на горадзе ценом былое* (В. Марцін душ Рэйш). Гэтыя

метафары дазваляюць рэалізаваць, з аднаго боку, ідэю няспыннасці жыцця, яго хуткацечнасці, з другога, адказнасці чалавека за свой лёс.

Супрацьстаіць такому дзейнаму, актыўнаму руху ўяўленне пра жыццё як рух заповолены, неактыўны, што праяўляецца ў метафарычным ужыванні дзеясловаў **дрэйвафаць** ‘рухацца пад дзеяннем ветру або цячэння (пра лёд, судна і пад.)’: *Мая кватэрка – мой маленькі мірок, у якім бязвольна і пасіўна я дрэйфую* (А. Казлоў); **загуснуць** ‘зрабіцца густым або больш густым’: *Жыццё і ў гэтай кватэры загусла, як тавот, і ўрэшце стала невыносным* (Г. Каржанеўская).

Семантычна блізкія да гэтай групы метафар вобразныя сродкі, утвораныя ў межах яшчэ адной канцэптуальнай метафарычнай мадэлі **жыццё** → **прастора**. У яе межах традыцыйна метафарызуюцца словы – назвы ландшафту (**поле, зямля, загон**) [1, с. 75]. Гэта мадэль актыўна папайняецца новымі метафарами: **даліна** ‘раўніна, вялікая ўпадзіна паміж гор ці узгоркаў’: *У даліне нашай існасці Вецер вольнасці шугае* (У. Марук); **пустыр** ‘незабудаваны, запушчаны ўчастак; пустка’: *Ды ніяк не можам вынайсці Ключ, што існасць адмыкае; Я іду па забытым жыццём пустыры, І ўскінае прыгадак так многа* (М. Мятліцкі); **выспа** ‘невялікі востраў, часцей пясчаны’: *Дзяцінства выспа ссірацелая* (І. Лагвіновіч).

Да канцэптуальных метафар можна аднесці мадэль **жыццё** → **тэатр**. У межах гэтай мадэлі ў сучасным беларускім дыскурсе пераноснае значэнне набываюць словы **антракт** ‘перапынак паміж двума актамі ў спектаклі, паміж двума аддзяленнямі канцэрта і пад.’: *Зараз трэба або шукаць новую мару, або ганебна спусціцца долу, або памерці, або я не ведаю што...* Яны сыходзілі ў **антракт** і больш ніколі не вярталіся (П. Касцюкевіч); **джаз** ‘музыка, пераважна танцавальная, прызначаная для такога аркестра’: *І жыццё – джаз... Непрадказальнае, пакутлівае, а бывае і невыноснае...* (У. Сцяпан); **драматургія** ‘драматычнае мастацтва’: *У драматургіі, якая разыгрываецца перад намі на працягу жыцця, мяне заўсёды цікавіла: што адбываецца на сцэне і па-за сцэнай да таго, як паднялі заслону, і пасля таго, як яе апусцілі?* (Я. Коней); **кіно** ‘твор кінамастацтва, прызначаны для дэманстрацыі на экране; кінакарціна’: *Ат, маці твая, як артыстка. Невядома толькі, дзе ў якое кіно ўсунулася* (Т. Цвірка); **мізансцэна** ‘спец. размяшчэнне дзеючых асоб і дэкарацый на сцэне ў розныя моманты выканання п’есы’: *Калі ад уласных учынкаў пануе лад у душы і сэрца ў грудзях нібыта ўсміхаецца, значыць, граем сваю ролю ў аднаведнасці з вышэйшым замыслам. Калі ж злосць апякае розум, то, пэўна, дзесьці выканаўца памыліўся, забыўся тэкст або пераблытаў мізансцэны* (Я. Коней). Метафары гэтай мадэлі валодаюць вялікім выяўленчым патэнцыялам: яны перадаюць прадвызначанасць чалавечага лёсу (**антракт, драматургія, мізансцэна**), з другога – яго стракатасць і шматфарбнасць (**джаз, кіно**).

На аснове асацыятыўнага збліжэння жыцця і тэатра ствараецца разгорнутая карціна хуткаечнасці чалавечага жыцця ў наступным кантэксце:

Жыццё, ты – імгненне, ты – ўспышка,

След знічкі на фотапаперы.

Тэатр, дзе няма рэпетыцый:

Ёсць толькі прэм'еры.

Кіно, дзе мы самі сабе рэжысёры,

І блытаюць ролі нашчэнт самавукі-акторы (В. Марцін душ Рэйш).

Па нашым меркаванні, да канцэптуальных можна аднесці і метафарычную мадэль **жыццё** → **тканіна**. Вобраз жыцця як тканіны мае глыбокі міфалагічны сэнс і з'яўляецца ў пэўнай ступені традыцыйным для народнага светапогляду [5]. Тонкая нябачная нітка – старажытны сімвал чалавечага жыцця і лёсу. А вобраз ткання трактуецца як увасабленне ідэі тварэння і жыцця, прычым гэты сімвал з'яўляецца ўніверсальным і дагістарычным.

У межах гэтай мадэлі ў сучасным беларускім дыскурсе пераноснае значэнне набылі словы **тканіна** 'выраб, атрыманы ў працэсе ткання на ткацкім станку': *На здаровай тканіне жыцця – іх мільёны на жалё з веку ў век* (С. Давідовіч); **кілім** 'шарсцяны бязворсавы дыван ручной работы': *Тчэцца лёсу стракаты кілім З нітак часу на спадчынных кроснах* (А. Нафрановіч). Гэтыя метафары перадаюць уяўленне пра жыццё як нешта цэльнае, разнастайнае, прадвызначанае. У межах гэтай жа мадэлі жыццё на сконе ўяўляецца як старое, падранае адзенне: *Усё сваё адплакала, знасіла, І засталася выкінуць рыззё* (Н. Салодкая).

Канцэптуальная мадэль **жыццё** → **дрэва** таксама мае глыбокія міфічныя карані. Міфапаэтычны вобраз дрэва жыцця «выяўляе ўніверсальную канцэпцыю жыцця ва ўсіх яго праявах: нараджэнне – максімальная стадыя развіцця – смерць – новае нараджэнне» [6, с. 152]. Выкарыстанне метафар, заснаваных на асацыяцыі жыцця з дрэвам, дапамагае пісьменнікам «паказаць пераемнасць жыццёвага шляху, яго бясконцасць, вечнасць» [1, с. 75].

Нярэдка на аснове такой асацыяцыі разготваюцца складаныя метафарычныя вобразы, якія ствараюць карціну кароткасці і імклівасці чалавечага жыцця: *Малодосць аблятае, як лісты з дрэва. Вось, здаецца, яно ўсё яшчэ ззялае і трапяткое, а лісты зрабіліся жорсткімі і запаленымі, а вось першая жаўцізна кранула вершаліну...* (Б.Пятровіч); *а хвалёны чалавек усяго толькі часовы фон да яе, пераменлівая дэкарацыя, лісце на дрэве жыцця – ззялае ў маладосці, жоўтае ў старасці... Счэзне і асыплецца, а гэтае сонца, мора, стэп як жылі, так і будуць жыць* (А. Федарэнка).

Супастаўленне чалавека з лістом толькі падкрэслівае вечнасць і ўзнаўляльнасць самога жыцця, занатаванага, напрыклад, у метафары

вішні сусвету: 3 вішань абодвух сусветаў квецень злятае навалі (Т. Барсюк).

Другі ўзровень фрэйма “Жыццё” займаюць варыятыўныя кампаненты – метафары, якія ўключаюцца ў менш пашыраныя метафарычныя мадэлі.

У першую чаргу адзначым пераносныя значэнні, якія ўзнікаюць на асацыятыўным супастаўленні жыцця з рознымі сацыяльнымі з’явамі. Такія метафары дастаткова частотныя ў сучасным беларускім дыскурсе.

У працэс метафарызацыі актыўна ўключаюцца навуковыя тэрміны: *Маё дзяцінства – праца ад «А» да «Я», на ўвесь алфавіт, ад раніцы да позняга вечара* (У. Ліпскі); *Вучу я й сёння, я зубру, Як першакласнік, жыцця буквар* (С. Давідовіч); *Яны і сталіся першымі старонкамі іх жыццёвага буквара* (У. Ліпскі). Метафарызацыі слоў *алфавіт* і *буквар* дазваляе свердзіць ідэю, што жыццё – гэта пастаянная вучоба, набыццё вопыту.

Радасная падзея, якая адбываецца ў жыцці чалавека, можа быць абазначана праз назоўнік *клічнік* ‘знак прыпынку, які ставіцца ў канцы клічнага сказа’: *Дачка! Аляксей Скакун – бацька! З такімі «клічнікамі» вярнуўся галоўны заатэхнік «Маладой гвардыі» са службовай паездкі* (У. Ліпскі).

Ідэя кругазвароту чалавечага жыцця ўвасоблена, на наш погляд, у пераносным значэнні слова *сілуэт* ‘контурнае аднаколернае адлюстраванне каго-, чаго-н., выразанае ці намаляванае на аднатонным фоне’: *Амаль вясна. Памежжэ прадчуванняў. Архітэктоніка імклівага святла. Для берага няспыннага вяртання – зноў сілуэты нашага жыцця* (К. Янчэўская). А ідэя прадвызначанасці чалавечага лёсу перадаецца праз метафарызацыю назоўніка *ліміт* ‘норма, у межах якой дазволена карыстацца чым-н., расходаваць што-н.’: *Мой лёс, ён папаў пад ліміты* (С. Давідовіч); *А яна, Надзея, свой ліміт цудаў, падобна, выбрала...* (Н. Рыбік); *Цяпер, калі ёй амаль адбалела, калі яна ў чарговы раз пераканалася, што ішчасце – гэта не для яе, што свой ліміт цудаў яна выбрала...* (Н. Рыбік).

Жыццё як рознакаляровая, рознагалосая мітусня прадстаўлена ў метафары *кірмаш жыцця*, дзе пераноснае значэнне набывае назоўнік *кірмаш* ‘вялікі святочны базар, звычайна з народным гулянням’: *Ды ўдача – рэдкі госць На кірмашы жыцця* (В. Марцін душ Рэйш).

Большая частка прадстаўленых метафар індывідуальна-аўтарскія, але некаторыя з іх (*ліміт, буквар*) можна, па нашым меркаванні, лічыць патэнцыяльнымі моўнымі, паколькі яны з’яўляюцца дастаткова частотнымі.

Аказіянальным з’яўляецца пераноснае значэнне, якое набывае ў паэтычным кантэксце назоўнік *крышталёў*. Метафара заснавана, на наш погляд, на асацыяцыях з магічным крышталём, у якім, паводле легенды,

можна ўбачыць лёс чалавека: *Распарадзіўся лёс-крышталёў* Не так, як мы таго хацелі, І нашы душы, нашы целы Даўно разрознены, на жалё (М. Шабоўіч).

Цікавым і нетрадыцыйным з’яўляецца супастаўленне чалавечага жыцця з канём: *І не знядужай майго лёсу конь* (С. Давідовіч). Такая метафарагэта дазваляе паказаць жыццё як пастаянны рух. Як працяг гэта метафары можна разглядаць метафарызацыю дзеяслова *зацугляць* ‘укласці ў рот каню цуглі, закілзаць: *жыццё крэпка зацуглівае не толькі яго, а і кожнага чалавека* (В. Гігевіч), дзе з канём асацыіруецца сам чалавек, а метафара рэалізуе ідэю прадвызначанасці жыццёвага шляху чалавека.

Такім чынам, мы можам канстатаваць, што асэнсаванне жыцця чалавека, пошук месца чалавека ў гэтым свеце застаецца актуальнай тэмай для сучаснай беларускай мастацкай і публіцыстычнай літаратуры. Значная частка прааналізаваных намі метафар утвараюцца ў межах традыцыйных канцэптуальных метафарычных мадэлей. Гэта сведчыць пра спрадвечнасць, старажытнасць праблемы. А ўключэнне новых слоў у традыцыйныя мадэлі перадае новы погляд на яе.

Калі прааналізаваць, якім паўстае жыццё ў сучаснай літаратуры, то можна вылучыць два асноўныя матывы – няспыннасць, стракатасць, разнастайнасць самога жыцця як формы існавання і кароткасць, прадвызначанасць жыцця чалавека.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Старычонак В. Д.* Метафара ў беларускай мове: на матэрыяле субстантываў. Мінск : БДПУ, 2007.
2. *Кузьміна Н. А.* Интертекст и его роль в процессах эволюции поэтического языка. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та; Омск : Омск. гос. ун-т, 1999.
3. *Соколова О. В.* Категория фрейма в когнитивной лингвистике // Вестник АГТУ. 2007. № 1. С. 236–239.
4. *Костомарова Н. А.* Семантический фрейм в структуре ментального лексикона человека (на примере семантического фрейма «Человек») // Вестник Пермского ун-та. 2015. Вып. 3. С. 23–33.
5. *Васілеўская А. С.* Метафара лёсу ў паэме Якуба Коласа «Сымон-музыка» // Беларусь на скрыжаванні стагоддзяў: ад класікі да сучаснасці : матэрыялы Міжнар. навук. канф., Мінск, 1–2 лістап. 2012 г. / Беларус. дзярж. пед. ун-т ; рэдкал.: В. Д. Старычонак (адк. рэд.) [і інш.]. Мінск, 2012. С. 38–40.
6. *Швед І.* Дрэва жыцця // Беларуская міфалогія : энцыклапед. слоўнік / С. Санько [і інш.]. Мінск : Беларусь, 2004. С. 152–153.